

7. Садова Т.А. Ігрові технології навчання у професійній підготовці майбутніх педагогів // Педагогічні науки. – Суми: Сумський державний педагогічний університет ім. А.С.Макаренка, 2008, № 1. – С. 237 – 245
8. Грищенко О.А. Ділова гра як інноваційний метод педагогічної діяльності майбутнього викладача // Вісник Черкаського університету. – Черкаси.: Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, 2009, випуск 157. Серія педагогічні науки. – С. 57 – 60
9. Галушко В.П., Міщенко І.А. Сучасні методи навчання в системі підготовки керівних кадрів // Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. – Житомир: Житомирський державний технологічний університет, 2009, випуск № 1 (13). Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/ptmbo/2009_1/stat2.pdf
10. Галушко В.П., Міщенко І.А. Ігрове моделювання процесів прийняття управлінських рішень // Науковий вісник національного університету біоресурсів і природокористування України. – К.: Національний університет біоресурсів і природокористування України, 2009, випуск № Вип. 142 частина 1. Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/chem_biol/nvnu/2009_142_1/09gvp.pdf
11. Cassels, E. Book 1. Introduction, B820 Strategy, The Open University, Walton Hall, Milton Keynes. 2000
12. Бакурова А.В. Семантичне моделювання процесів самоорганізації в соціально-економічних системах // Проблеми системного підходу в економіці: електронне фахове видання. – Київ: Національний авіаційний університет – 2010. - №1. - <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/PSPE/index.html>.

УДК 338.58

*Колумбет О. П., к.е.н., доц.,
Зосименко Т.І., аспірант,
Академія муніципального управління, м. Київ*

ТРАНСАКЦІЙНІ ВИТРАТИ В НАЦІОНАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ: ДОСВІД МІЖДЕРЖАВНОГО СПІВСТАВЛЕННЯ

У статті досліджено проблеми емпіричної оцінки транзакційних витрат в Україні. Запропоновано можливі шляхи їх вирішення на основі адаптації світового досвіду аналізу транзакційних витрат. Проаналізовано тенденції формування транзакційних витрат в національній економіці з використанням методу міждержавних співставлень.

В статье исследованы проблемы эмпирической оценки транзакционных издержек в Украине. Предложены возможные пути их решения на основе адаптации мирового опыта анализа транзакционных издержек. Проанализированы тенденции формирования транзакционных издержек в национальной экономике с использованием метода межгосударственных сопоставлений.

The problems of empirical assessment of transaction costs in Ukraine are considered in the paper. Possible solutions based on the adaptation of international experience of analysis of transaction costs are suggested. The transaction costs evolving in the national

economy with method of cross-country comparisons are analyzed.

Вступ. Трансакційні витрати є відносно новим поняттям в економічній науці, однак їх дослідження забезпечує поглиблення знань про економічні процеси, які відбуваються в умовах національної економічної системи. Досвід емпіричних досліджень розвинених країн світу доводить, що процес оптимізації трансакційних витрат не передбачає знищення трансакційного сектору, а навпаки, його зростання, що в кінцевому випадку супроводжується покращенням різних показників, які характеризують ефективність економічної моделі розвитку країни, та підвищенням рівня життя населення. Тому об'єктивно постає питання можливості оцінки їх рівнів для національної економіки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Варто зазначити, що емпіричні дослідження трансакційних витрат, як на мікроекономічному, так і макроекономічному рівнях через цілий ряд складнощів теоретико-прикладного характеру мали лише частковий успіх. Перша спроба кількісного та якісного визначення трансакційних витрат у національній економіці була зроблена у відомій праці Дж. Уолліса та Д. Норта [9], яка наразі залишається єдиним фундаментальним дослідженням такого характеру.

Окрім названого дослідження, що стосується економіки США за період 1870-1970 роки, можна знайти дуже мало робіт, які описують тенденції формування трансакційних витрат в інших національних економіках (в тому числі Австралії [7], Аргентини [6], Нової Зеландії [8], Польщі [10] та Болгарії [5]).

Водночас всі вказані роботи представляють собою спроби інтерпретації методології макроекономічних досліджень трансакційних витрат, розпочатих Уоллісом та Нортом, з метою порівняльного аналізу отриманих даних та можливостей їх застосування для оцінки економічного зростання.

Серед українських вчених, які спробували адаптувати методіку та ідею американських вчених до оцінювання трансакційного сектору України, слід відзначити С. І. Архієреєва [1], І. С. Коропецького [3], Ж. В. Поплавську [4], Вергуненка М. В. [2]. Важливим внеском цих вчених, не зважаючи на розбіжності в дослідженнях, є спроба кількісно оцінити трансакційний сектор України на основі наявної статистичної інформації, хоча вона, як і в інших країнах, не відповідає сучасним вимогам інституціональної теорії і не дає повної картини економічних явищ стосовно трансакційних витрат.

Постановка проблеми. Оскільки трансакційний сектор України розвивається в умовах проведення трансформаційних перетворень, виникає об'єктивна необхідність вимірювання обсягів, виявлення динаміки та факторів зростання трансакційних витрат з метою вироблення цільових

програм по їх оптимізації. Недостатня розробленість питання аналізу тенденцій формування трансакційних витрат в національній економіці України та вироблення програм їх оптимізації визначили мету даного дослідження.

Метою дослідження є аналіз структури та динаміки розвитку трансакційних витрат України із застосуванням методу міждержавних співставлень.

Виклад основного матеріалу. Методологічна невизначеність та складнощі щодо вимірювання й оцінювання рівня трансакційних витрат на макроекономічному рівні пояснює відсутність наукових досліджень з питань моделювання та прогнозування їх на рівні країни. Тому проводити дослідження динаміки та структури трансакційних витрат ми будемо на базі методичного підходу, розробленого Д. Нортон і Дж. Уоллісом [9].

Відповідно до пропозиції Дж. Уолліса та Д. Нортона, трансакційний сектор національної економіки має такі чотири складові:

- 1) трансакційні галузі приватного сектора економіки: це галузі, які прямо пов'язані з трансакційними видами діяльності, такі як торгівля, фінансове посередництво, страхування та операції з нерухомістю. Їх внесок до ВВП у формі трансакційних послуг обчислено за даними про виплати за використані ними ресурси;
- 2) трансакційні витрати, які виникають у підприємств, що належать до трансформаційних галузей. Для того, щоб обчислити ці витрати, Уолліс та Норт визначили перелік професій, які безпосередньо пов'язані з наданням послуг трансакційного характеру («професії 1 типу»), наприклад, менеджери, адвокати, фахівці з питань зайнятості персоналу, бухгалтери, офісний персонал, продавці, бригадири, інспектори та охоронці тощо. Їх внесок у ВВП оцінено за сумою їхньої заробітної платні;
- 3) трансакційні галузі суспільного сектору, до яких включаються послуги, що надаються державою з метою забезпечення здійснення ринкових трансакцій. В першу чергу до таких відносяться витрати на функціонування формальних інститутів, які є гарантами виконання угод, захисту прав власності, наприклад національна безпека або поліція, а також пошта, повітряний та водний транспорт, фінансова адміністрація, загальний контроль. Внесок цієї групи обчислено за сумою видатків з державного бюджету на їхнє утримання;
- 4) трансакційні витрати, які виникають в нетрансакційних галузях суспільного сектору, наприклад освіта, охорона здоров'я. Їх внесок у ВВП обмежений сумою заробітної платні представників цих сфер [9].

Проблема емпіричного підрахунку трансакційних витрат на основі методичного відходу Уолліса та Нортона ускладнюється наступними обставинами.

По-перше, серед вчених немає однозначного розуміння, які саме сектори економіки відносити до трансакційних і за якими показниками їх оцінювати (дохід, витрати, додана вартість, витрати на оплату працівникам, чисельність працюючих, валовий прибуток).

По-друге, методологічно не визначено, чи потрібно обмежувати трансакційний сектор тільки тими видами діяльності, які виникають на економічному ринку, чи слід враховувати витрати політичного ринку, що передбачає врахування витрат на обслуговування держави, інститутів управління, міліції, міської інфраструктури, армії, зовнішніх відносин тощо.

По-третє, статистична інформація, що формує інформаційну базу для виділення трансакційних витрат, їх дослідження та контролю за їх рівнем, недостатня та недосконала як в Україні, так і на міждержавному рівні (НАСЕ). Зазначимо, що класифікація видів економічної діяльності на світовому рівні теж не відповідає потребам аналітичного дослідження трансакційного сектору економіки цих країн. Тому в аналітичних розрахунках необхідно робити окремі припущення та умовності щодо повноти і точності інформації. При цьому методика розрахунку секторів трансакцій має бути уніфікованою.

Враховуючи інформаційні можливості статистичної інформації, при оцінці трансакційних витрат на макроекономічному рівні необхідно дещо спростити методику їх розрахунку й обмежитися лише часткою трансакційного сектора економіки країни. При цьому до трансакційних витрат країни будемо включати усі витрати трансакційних секторів економіки, до яких за даними відкритої статистики відносяться такі види діяльності: оптова та роздрібна торгівля, транспорт і зв'язок, готелі й ресторани, фінансова діяльність, операції з нерухомістю, державне управління.

Визначення рівня трансакційних витрат в трансформаційному секторі України в сучасних умовах неможливе через відсутність напрацьованих принципів їх відображення в бухгалтерському обліку, що призводить до відносно неточного підрахунку. Фактично оцінка обмежується виділенням регуляторних витрат. Витрати ж на функціонування державного сектора виділяти в окрему групу не будемо, натомість враховуючи їх як трансакційний сектор «державне управління».

Оскільки вимір трансакційних витрат на макроекономічному рівні носить умовний характер, вважаємо за необхідне керуватися принципами економічної суттєвості, порівнювальності та економічної доречності. Враховуючи ці принципи, необхідно відмовитись від наміру врахувати абсолютно точно і абсолютно всі трансакційні витрати, що апріорі зробити неможливо. Як було зазначено вище, можливості інформаційної бази для подібного дослідження суттєво обмежені.

Отримання інформації за укрупненими групами галузей ґрунтуються на класифікації видів економічної діяльності Статистичної Комісії Європейського Союзу (NACE). З 2005 р. в Україні застосовується нова класифікація видів економічної діяльності, яка гармонізована згідно з європейськими стандартами. Це значно полегшує проведення порівняльного аналізу рівня трансакційних витрат України та визначення відповідних тенденцій та закономірності за аналогією з динамічними змінами інших європейських країн. Проте ретроспективна динаміка трансакційного сектору буде трохи відрізняться за методикою її отримання, на що потрібно зробити певні коректування інформації.

Незважаючи на методичні неточності та спірні моменти щодо обчислення трансакційних витрат в цілому, основною перешкодою у використанні методики Дж. Уолліса та Д. Норта для українського сектору трансакцій є недосконалість вітчизняної статистичної інформації, яка не дає змоги більш-менш точно зробити розрахунки. Скажімо, кількість зайнятих у матеріальному виробництві, які виконують трансакційні функції, практично неможливо відділити від інших, не вистачає даних про зайнятих в інших сферах, які також виконують трансакційні функції. Тому за цією статистикою неможливо зробити оцінки подібні до тих, що запропоновані вченими.

Розрахунки за другою групою, запропоновані Дж. Уоллісом та Д. Нортом, – приватні галузі, у витратах яких обов'язково є частка трансакційних витрат як обов'язковий елемент витрат діяльності суб'єктів господарювання на ринку. Навіть на рівні кожного суб'єкта окремо виділення цих витрат в повній мірі неможливо, враховуючи специфіку цих витрат, непристосованість до цього бухгалтерського обліку, відсутність кількісного та монетарного виміру для окремих видів витрат (витрати опортунізму). Якщо трансакційні витрати на мікрорівні нині можуть бути виділені з умовною точністю, то на макрорівні це зробити взагалі неможливо.

Отже, підсумовуючи вищесказане, зазначимо, що під час підрахунку трансакційних витрат на макроекономічному рівні будемо використовувати такі методичні підходи та припущення:

- 1) включати до трансакційних витрат усі витрати трансакційних секторів економіки, до яких, за даними відкритої статистики, належать такі види діяльності: оптова та роздрібна торгівля, транспорт і зв'язок, готелі та ресторани, фінансова діяльність, операції з нерухомістю, державне управління;
- 2) до витрат трансакційного сектору економіки країни додавати частину трансакційних витрат, що формуються в трансформаційному секторі економіки, отриману розрахунковим шляхом (при цьому буде врахована лише частина витрат, пов'язана з податками);

3) витрати на функціонування державного сектору не виділяти в окрему групу, а враховувати в першій групі як трансакційний сектор «державне управління».

Стосовно розрахунку другої групи витрат за запропонованою методикою, можна використати розрахунковий метод, який дає змогу більш повно підрахувати частку трансакційних витрат, що мають місце в трансформаційному секторі. Враховуючи наявність статистичної інформації про податкове навантаження на валовий прибуток, можна частину витрат, пов'язану з формуванням регуляторних витрат, отримати шляхом множення валового прибутку на частку податкових витрат (інформація міститься в Інтернеті за останні три роки). Альтернативним підходом може бути розрахунок середнього значення частки трансакційних витрат у загальних витратах підприємств різних форм власності, різних організаційних форм та галузей.

Цей підхід передбачає наявність великої кількості інформації та аналітичних досліджень, що на сьогодні в літературі та статистичних джерелах відсутні. Використання інформації по одиничних підприємствах, що було проведено ліченими дослідниками, вважаємо некоректним з методичної точки зору. Тому другий спосіб, незважаючи на явні переваги методичного характеру, може бути використаний лише у віддаленій перспективі (за наявності ґрунтовних досліджень прикладного характеру).

Базуючись на обраному методичному підході, нами було досліджено рівень трансакційного сектора економіки України за 2005-2008 роки (табл.1) та проведено його порівняльний аналіз з аналогічними показниками обраних країн членів Європейського союзу в 2005 році (табл.2) з метою виявлення взаємозв'язку величини трансакційного сектора економіки та ступеня ефективності трансформаційних процесів у країні. При цьому вибір періоду був зумовлений необхідністю дотримання принципу порівняльності: по-перше до 2005 р. класифікація видів економічної діяльності, що застосовувалась в Україні, дещо відрізнялась від класифікації, що застосовується Статистичною Комісією Європейського Союзу; по-друге станом на сьогоднішній день інтернет-джерела ЄС містять останню інформацію за 2005 р.). Саме тому то з незначними зрушеннями структури витрат за видами діяльності в динаміці вибрано саме цей період.

Як видно з даних таблиці 1, трансакційний сектор в національній економіці відіграє достатньо важливу роль. Аналізуючи динаміку та структуру трансакційних витрат України за 2005-2008 роки, встановлено, що зростання цього показнику відбулось в 2,44 рази. Протягом досліджуваного періоду трансакційний сектор України мав сталу, з незначними відмінностями, структуру. Така ж тенденція спостерігається і в цілому при розрахунках співвідношення трансакційного та трансформаційного. Так, у 2005 році співвідношення трансформаційного

сектору до трансакційного становило 79,9% та 20,1%, в 2006 –78,8% та 21,2%; в 2007 році – 77,3% та 22,7%; в 2008 році – 77,2% та 22,8%.

Таблиця 1.
Динаміка та структура трансакційних витрат України за 2005-2008 рр. [12]

Види діяльності	2005 р.		2006 р.		2007 р.		2008 р.	
	млн. грн	%	млн. грн	%	млн. грн	%	млн. грн	%
За всіма видами діяльності	705159	100,0	834401	100,0	1110526	100,0	1509697	100,0
Оптова і роздрібна торгівля, торгівля транспортними засобами, послуги з ремонту	43621	6,2	53792	6,4	77929	7,0	108850	7,2
Готелі та ресторани	4018	0,6	6355	0,8	8022	0,7	10862	0,7
Транспорт і зв'язок	43784	6,2	51585	6,2	65011	5,9	85236	5,6
Фінансова діяльність та оплата послуг фінансових посередників	17576	2,5	24480	2,9	38696	3,5	60186	4,0
Операції з нерухомістю, здавання під найм та послуги юридичними особам	23084	3,3	31376	3,8	49698	4,5	61450	4,1
Державне управління	9003	1,3	9706	1,2	12968	1,2	17992	1,2
Всього трансакційний сектор економіки	141086	20,1	177294	21,2	252324	22,7	344576	22,8

Порівнюючи ці показники з відповідними або близькими показниками для інших країн-членів Європейського Союзу, можна побачити, що розриви у співвідношенні показників трансакційного та трансформаційного секторів в Україні є більш значними, ніж у країн, що є членами ЄС (табл.2).

Аналіз структури витрат по країнах – членах Європейського Союзу свідчить про достатньо високу частку трансакційного сектору, розрахованого за загальними витратами, яка в 2005 році становила 40,3%. Аналіз структури трансакційного сектору по всіх країнах свідчить про її відносну однорідність та стабільність.

Таблиця 2

Частка трансакційного сектору в економіці деяких країн ЄС (нових членів ЄС) за рівнем проміжного споживання у 2005 р. (розраховано автором на основі [11])

Назва країни	Види економічної діяльності															
	Трансформативні види діяльності		Оптова та роздрібна торгівля, ремонт машин, та інших предметів домашнього вжитку		Готельний та ресторанний бізнес		Транспорт, складське комунікації		Фінансовий сектор		Операції з нерухомістю, оренда та інша господарська діяльність		Всього трансакційних видів діяльності		За всіма видами діяльності	
	млн. євро	%	млн. євро	%	млн. євро	%	млн. євро	%	млн. євро	%	млн. євро	%	млн. євро	%	млн. євро	%
Болгарія	19546,8	63,3	3727,2	12,1	603,1	1,95	4595,5	14,9	808,3	2,6	1595,3	5,2	11329,4	36,7	30876,2	100,0
Естонія	7213,3	48,3	2425,6	16,2	314,7	2,11	3112,0	20,8	295,5	2,0	1586,2	10,6	7734,0	51,7	14947,3	100,0
Латвія	7078,2	51,8	2853,1	20,9	280,1	2,05	2087,8	15,3	н/д	н/д	1359,7	10,0	6580,7	48,2	13658,9	100,0
Литва	12856,8	60,5	3273,9	15,4	260,5	1,23	2998,3	14,1	339,4	1,6	1533	7,2	8405,1	39,5	21261,9	100,0
Польща	176112	53,1	92811,9	28,0	2929,1	0,88	28088,4	8,5	7277,5	2,2	24625,5	7,4	155732,4	46,9	331844,5	100,0
Румунія	51116,1	66,6	10076,1	13,1	853,3	1,11	8248,5	10,8	1861,1	2,4	4552,8	5,9	25591,8	33,4	76707,9	100,0
Словенія	23911,4	62,3	5241,1	13,7	849,5	2,21	3866,7	10,1	1061,2	2,8	3426,1	8,9	14444,6	37,7	38356	100,0
Угорщина	74095,5	65,2	13783,4	12,1	1616,9	1,42	9860	8,7	4082,2	3,6	10248,8	9,0	39591,3	34,8	113686,8	100,0
Чехія	113451	65,9	19590,9	11,4	3205,4	1,86	15904,2	9,2	3621,1	2,1	16461,2	9,6	58782,8	34,1	172233,5	100,0
Разом	485380,9	59,7	153783,2	18,9	10912,6	1,3	78761,4	9,7	19346,3	2,4	65388,6	8,0	328192,1	40,3	813573,0	100,0

Дані табл. 2 містять інформацію про структуру видів економічної діяльності, розраховану за витратами для країн, які нещодавно (2005 р.) приєдналися до країн-учасниць ЄС. Різких коливань у розрізі окремих країн у питомій вазі економічних видів діяльності не спостерігається.

Так, по всіх постсоціалістичних країнах найбільшу частку займають оптова та роздрібна торгівля – 18,9 %, операції з нерухомістю – 8,0 %, транспорт і складське господарство – 9,7%. Найбільшою частка трансакційних видів економічної діяльності була в Естонії – 51,7%, Латвії – 48,2 % та Польщі – 46,9%. В структурі трансакційних витрат як і в інших країнах Західної Європи, торгівля традиційно займає найбільшу частку: в Латвії – 20,9 %, Польщі – 28%, Естонії – 16,2 %. Порівняно з іншими країнами сектор «транспорт, складське господарство, комунікації» був достатньо високим: в Естонії – 20,8 %, Латвії – 15,3 %, Литві – 14,1 %.

Рівень трансакційного сектору для інших «країн-новачків» був дещо нижчим, ніж в країнах Балтії, та нижче середнього значення по даній групі країн в цілому: в Болгарії – 36,7 %, Угорщині – 34,8 %, Чехії – 34,1%, Румунії – 33,4 %, Литві – 39,5%.

Підсумовуючи результати порівняльного аналізу, слід констатувати, що Україна за розвиненістю трансакційного сектору економіки поки що значно відстає від усіх Центрально-Європейських країн – нових членів ЄС з трансформаційною економікою.

Низький рівень розвитку в Україні трансакційного сектору порівняно з розвинутими країнами світу можна пояснити наступним. Трансакційний сектор – це, більшою мірою, частина нематеріальної сфери. Її можна поділити на сектор послуг та державний сектор. У радянській економіці сектор послуг вважався другорядним порівняно з матеріальним виробництвом і йому приділялося менше уваги, ніж на Заході. Проте, як зазначають спеціалісти, саме сектор послуг є найбільш перспективним і вигідним. Досвід розвинутих країн свідчить, що розвиток сфери послуг потребує значно менше інвестицій, збільшує зайнятість населення, сприяє становленню середнього і малого бізнесу, швидкому переходу до ринкових відносин.

Відсутність цивілізованих ринкових інститутів призводить до зростання стагнаційних трансакційних витрат, які не реально подолати за рахунок реформ інституціонального середовища, які мають «частковий», непослідовний характер.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, проведені дослідження дають підстави стверджувати, що рівень трансакційного сектору економіки можна розглядати як відповідний індикатор ступеня ефективності проведення трансформаційних перетворень в країні. Методичні особливості розрахунку трансакційних витрат на макроекономічному рівні накладають відповідний відбиток на оцінку та критерії аналізу цих витрат. Якщо в загальному розумінні витрати як

фактор, що на пряму впливає на прибуток, мають зменшуватись, то стосовно трансакційних витрат робити висновки щодо позитивних чи негативних зрушень можливо лише на основі аналізу їх динаміки враховуючи динаміку індикаторів стагнаційних та системоутворюючих трансакційних витрат. При цьому позитивною буде тенденція до зростання частки трансакційного сектору при зростанні системоутворюючих трансакційних витрат, спрямованих на зменшення стагнаційних трансакційних витрат.

З метою дослідження тенденцій розвитку трансакційного сектору України на основі обраної методики, проілюстровано значні відмінності у співвідношенні величини трансформаційного та трансакційного секторів економіки порівняно з країнами-членами ЄС. Порівняння аналогічних показників країн постсоціалістичного простору, свідчить про недосконалість вітчизняної економічної моделі трансформації, що необхідно враховувати при проведенні економічних реформ.

Використані джерела інформації:

1. Архієреєв С. І. Трансакційний сектор економіки України. – Харків: ХФ НІСД, 2003. – 56 с.
2. Вергуненко М. В. Проблеми оцінки трансакційних витрат в умовах трансформаційної економіки / М. В. Вергуненко // Теорія і практика сучасної економіки : матеріали VI міжнародної науково-практичної конференції, Черкаси, 4-6 жовтня 2006 р. / відп.ред. В. І. Хомяков. – Черкаси : ЧДТУ, 2006. – С. 43-45.
3. Коропецький І. С. Сектор трансакцій в сучасній Україні // Економіка України. – 1997. – № 7. – С. 43 – 51.
4. Поплавська Ж. В. Сектор трансакцій в Україні: проблеми оцінки і розвитку / Ж. В. Поплавська // Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія: економічна. – 2007. – Вип. 103-1. – С.89-94.
5. Chobanov, G. and Egbert, H. (2007) The Rise of the Transaction Sector in the Bulgarian Economy. *Comparative Economic Studies*, 49, pp. 683-698.
6. Dagnino-Pastore, J. M. and Farina, P. E. (1999) Transaction costs in Argentina. Paper presented at International Society for New Institutional Economics
7. Dollery, B. and Leong, W. H. (1998), Measuring the Transaction Sector in the Australian Economy. *Australian Economic History Review*, 38(3), pp. 207-231
8. Hazledine, Tim Measuring the New Zealand Transaction Sector, 1956-98, with an Australian Comparison. *New Zealand Economic Papers* /June 1, 2001
9. North D. C., Wallis J. J. Integrating Institutional Change and Technical Change in Economic History; A Transaction Cost Approach // *Journal of Institutional and Theoretical Economics*. – 1994. – № 4. – P. 610-634.
10. Sulejewicz, A. and Graca, P. (2005) Measuring the Transaction Sector in the Polish Economy, 1996 – 2002. Paper presented at The 9th Annual Conference of International Society for New Institutional Economics, Barcelona, 22-25 September
11. <http://ec.europa.eu/eurostat>.
12. <http://www.ukrstat.gov.ua>
